

Een visie op agrologistiek rondom de eiwit-corridor A1: Agroproductie in een regionale en mondiale context

Jan Broeze

Agrotechnology & Food Innovations, WageningenUR
Postbus 17, 6700 AA Wageningen
jan.broeze@wur.nl

met bijdragen van:

Martien van Bavel, Coen van Wagenberg (LEI, WageningenUR)
Frans Bethe, Marco van Steekelenburg (Alterra, WageningenUR)
Twan Goossens (Agrotechnology & Food Innovations, WageningenUR)
Hans Voordijk (Universiteit Twente)

Position paper voor KLICT

5 november 2003

Leeswijzer

Deze paper is onderdeel van een serie van drie papers onder de hoofdtitel 'Een visie op agrologistiek rondom de eiwit-corridor A1':

1. Agroproductie in een regionale en mondiale context
2. Beelden van agrologistieke innovaties
3. Het proces naar agrologistieke innovaties

Deze papers zijn gericht op agrologistieke innovaties/proefprojecten zoals beoogd door het platform Agrologistiek (zie ook www.agrologistiek.nl). 'De eiwit-corridor A1' is één van de proefprojecten, en wordt hier als case behandeld. Op de genoemde web-site wordt het proefproject 'Eiwit-corridor A1' als volgt omschreven:

'Het Eiwit-corridor A1 project is een zogeheten koepelproject en bestaat dus uit zo'n vijftien deelprojecten. Binnen het koepelproject worden een aantal concrete proefprojecten voor de A1 corridor regio geformuleerd en begeleid. De projecten gaan over clustering van varkens-, pluimvee- en kalverhouderij in bepaalde gebieden rondom de A1, met units voor de verwerking van producten (vlees en eieren) en afvalstromen (o.a. mest). Aan het concept ligt een gebiedsstrategie ten grondslag die tegemoet komt aan de ruimtelijke ordenings- en milieuproblematiek. Ook activiteiten die te maken hebben met de reconstructie, bedrijfsverplaatsingen, logistiek en ketenintegratie passen hierin.'

De eerste paper geeft de context weer: een toelichting op de huidige situatie. Het schetst het spanningsveld tussen enerzijds het economische en sociale belang van de agrobestedigheid in dit gebied en anderzijds de toenemende economische en maatschappelijke problemen.

De tweede paper schetst een aantal 'duurzame innovatierichtingen': ideeën voor oplossingen voor de geschetste onduurzaamheden.

In de derde paper, tenslotte, gaat over het proces om te komen tot agrologistieke innovaties. Daartoe worden ook ervaringen van andere innovatietrajecten gepresenteerd.

1 Inleiding

De agrosector in Nederland is volop in beweging. Daarbij wordt zij geconfronteerd met verschillende problemen, zoals:

- toenemende druk op groene ruimte
- mondialisering en toenemende kostenconcurrentie van buitenlandse producenten
- uitbraken van dierziektes
- etc.

Deze problemen beperken het perspectief van bestaande bedrijfsvormen in de agrosector. Als de agrosector nieuwe perspectieven wil, zal zij – rekening houdend met het bestaande krachtenveld – nieuwe posities moeten kiezen in onze maatschappij.

“Na een periode van sterke groei van productie en productiviteit (waarin overheden een sterk stimulerende rol vervulden) in de eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog, brak er een fase aan waarin duidelijk werd dat de agrosector tegen maatschappelijke, economische en ecologische grenzen aanliep Inmiddels staan we aan het begin van een toekomstgerichte fase, waarin nieuwe kansen en behoeften worden verkend en benut; kansen en behoeften die een cruciale rol spelen bij het perspectief van het agrofoodcomplex”¹.

Deze inleidende woorden van de nota *Voedsel en groen* geven helder weer dat we in Nederland tegen grenzen aanlopen wat betreft de ontwikkeling van de landbouw. De huidige ruimtelijke inrichting van de agrarische sector komt steeds meer op gespannen voet te staan met andere eisen ten aanzien van onze leefomgeving, zoals:

- landschappelijke kwaliteit
- stank
- transportcongestie (één op de drie vrachtauto's vervoert agroproducten)
- uitspoeling van meststoffen naar de leefomgeving
- energiegebruik en uitstoot van broeikasgassen
- etc.

Deze problemen maken dat de vraag “moeten we nog wel blij moeten zijn met een dominant aanwezige landbouw in Nederland?” regelmatig aan de orde komt, vooral met betrekking tot de intensieve veehouderij². Met deze vraag wordt een spanningsveld gedefinieerd: de maatschappelijke en economische toegevoegde waarde van het agro-food complex in Nederland aan de ene zijde en de maatschappelijke kosten binnen een mondiale setting aan de andere zijde.

Deze paper belicht één kant van dit spanningsveld: de positie van het agro-food complex in de regio in Nederland en in een mondiaal perspectief.

Deze paper is als volgt opgezet.

Het volgende hoofdstuk beschrijft de huidige setting van de intensieve veehouderij sector in het beschouwde gebied. In hoofdstuk 3 wordt die positie in het perspectief van de nationale en mondiale context geplaatst. Met het oog op perspectieven gaat hoofdstuk 4 in op de specifieke concurrentiekracht van het gebied. Tenslotte wordt in hoofdstuk 5 de noodzaak tot innovatie uitgewerkt.

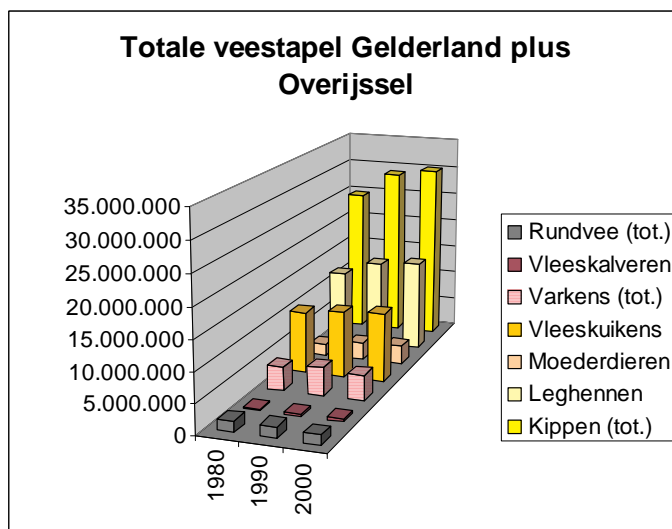
¹ Voedsel en groen, Ministerie van LNV, juli 2000

² Onder ‘intensieve veehouderij’ verstaan we hier varkens- en pluimveehouderij (vermeerding en mesterij) inclusief legkippen.

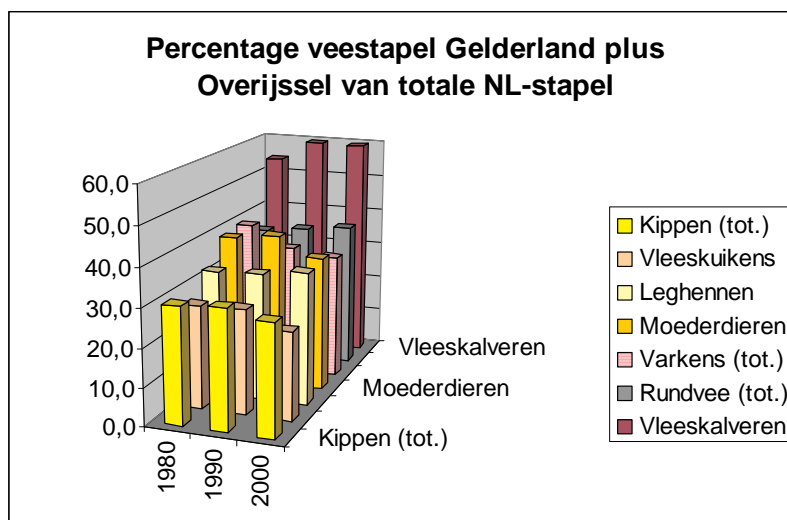
2 Intensieve veehouderij in de regio rondom de A1: de eiwit-corridor A1

Nationaal is het gebied rondom de A1 – hier wordt feitelijk gedoeld op de provincies Gelderland en Overijssel – een belangrijk concentratiegebied voor de intensieve veehouderij en daaraan gerelateerde ketenfuncties.

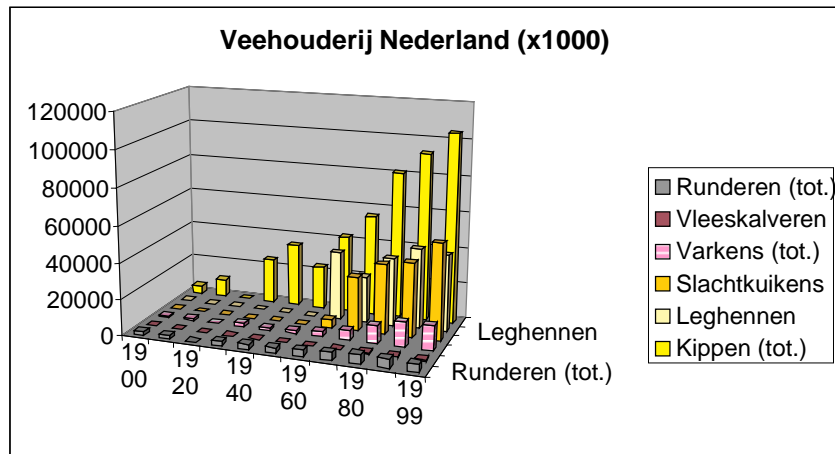
Zoals ook de onderstaande figuren aangeven is het belang van deze regio voor de Nederlandse intensieve veehouderij zeer groot. De regio herbergt ongeveer 333 000 (Overijssel) en 566 000 (Gelderland) inwoners, dat is samen ongeveer 16% van onze bevolking. Tegelijkertijd is ongeveer 30% van de nationale veestapel te vinden in deze regio. Dus, veehouderij speelt in de regionale economie relatief een belangrijke rol ten opzichte van het gemiddelde in Nederland.

Figuur 1. Omvang van de veestapel in het gebied

Figuur 2. De omvang van de veestapel in deze regio ten opzichte van de omvang in Nederland.

Figuur 3. Totale omvang van de veehouderij in Nederland.

Gemiddeld zijn de bedrijven relatief kleinschalig, zoals blijkt uit de volgende argumenten:

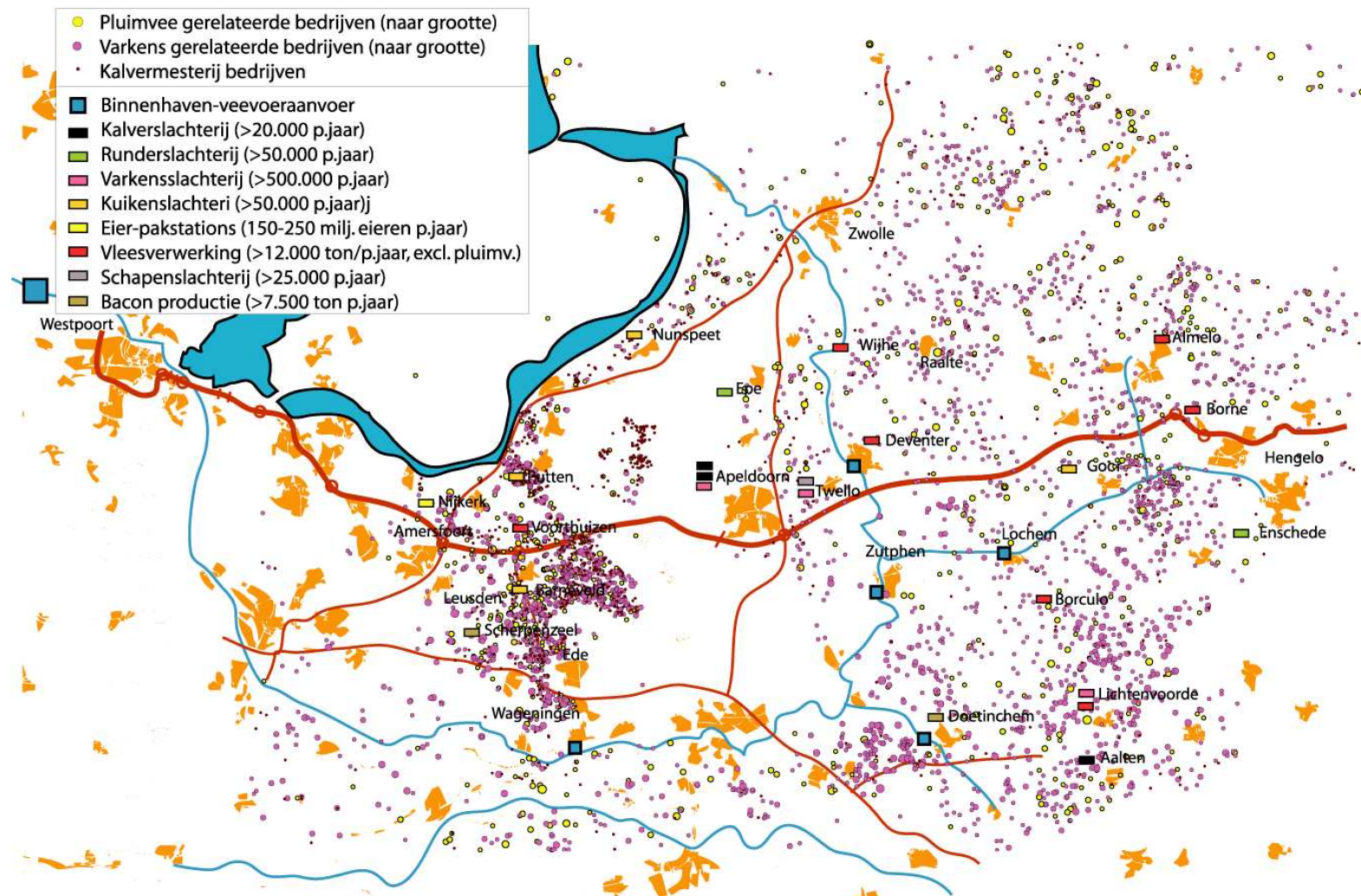
- In Gelderland en Overijssel telt ruim 50% van de varkensbedrijven minder dan 1000 varkens; landelijk geldt dat voor minder dan 40% van de bedrijven³
- Het gebied huisvest ruim 30% van de Nederlandse varkens, op 46% van de Nederlandse varkensbedrijven.

Verweving met natuur- en cultuurhistorische landschappen

Naast de hoge concentratie van vee is dit tegelijkertijd ook een belangrijk concentratiegebied van natuurlijke en cultuurhistorische landschappen, zoals de Gelderse Vallei, de Veluwe, het Holterberggebied, de Veenweidegebieden in de kop van Overijssel, het coullise-landschap van de Achterhoek en Twente, en aan de westelijke grens de Utrechtse Heuvelrug. De verspreide veehouderij is nauw verweven met deze landschappen.

Ondanks de concentratie op nationaal niveau gezien, is er in het gebied zelf nog steeds een grote verspreiding zichtbaar, met een sterke verweving met het onderliggende landschap.

³ ontleend aan cijfers van CBS over 2002

Figuur 4. Intensieve veehouderij is sterk vertegenwoordigd in de A1-corridor

3 Setting van Nederlandse intensieve agrarische productie in een Europees en mondiaal perspectief

Dit hoofdstuk geeft een aantal argumenten voor het belang van intensieve veehouderij in Nederland.

De landbouw onder druk

De landbouw verkeert in een zorgelijke staat. Dit geldt in het bijzonder voor de intensieve veehouderij. De inkomens zijn laag. De productiewaarde van de gehele sector in Nederland is in 2002 t.o.v. het jaar daarvoor met 1,5% afgenomen. De koopkracht per bedrijf is gemiddeld met 15% afgenomen (De Bont en Van Der Knijf, 2002). Dit is een ontwikkeling die voor bepaalde sectoren (m.n. dierlijke) al jaren geleden is ingezet.

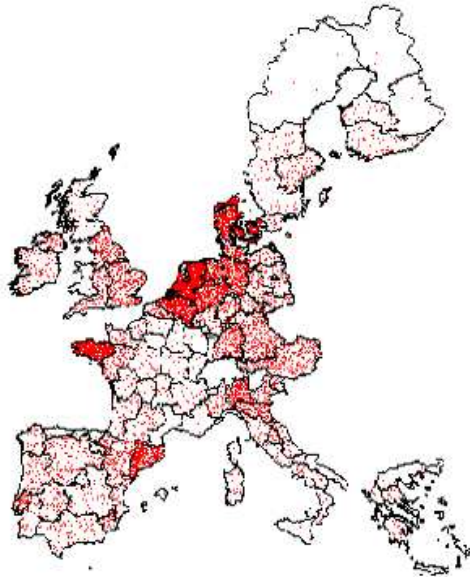
Door de combinatie van deze economische ontwikkeling en de eerder genoemde maatschappelijke problematiek lijken de autonome ontwikkelingen in de richting te gaan van een landbouw die gereduceerd wordt tot landschapsonderhoud, in combinatie met biologische, extensieve landbouw en recreatie. Een dergelijke ontwikkeling gaat gepaard met een groot verlies van economische activiteit, niet alleen van de primaire productie maar ook in de volgende schakels in de keten.

Het belang van het Nederlandse agrocomplex voor de Nederlandse economie

Het agrofoodcomplex is van significant belang voor de Nederlandse economie, met een bijdrage van 10,4% aan de bruto toegevoegde waarde en 10,7% van de werkgelegenheid in 2000. Ruim 20% daarvan is gekoppeld aan de intensieve veehouderij.

Ongeveer driekwart van de toegevoegde waarde en de werkgelegenheid in het agrocomplex komt voort uit exportactiviteiten. De exportwaarde van het agrocomplex bedroeg in 2000 29,5 miljard euro. De handelsbalans was 14,3 miljard euro positief, en leverde zodoende één vijfde van de totale Nederlandse positieve handelsbalans. Nederland is daarmee over de afgelopen drie jaar de grootste netto-exporteur van agrarische producten ter wereld, gevolgd door Australië en Argentinië. We kunnen stellen dat het wegvallen van de agribusiness een behoorlijke aderlating zou betekenen voor de Nederlandse handelsbalans. Bovendien zou dat de positie van Nederland als innovator, met een hoog-aangeschreven kennis- en expertisecollier in de wereld ondermijnen.

(Bron cijfers: Het Nederlandse Agrocomplex 2002, LEI 2002)

Figuur 5. Verspreiding van intensieve veehouderij in de EU. De kleurintensiteit geeft de dichtheid weer. De hoogste dichtheden komen voor in Nederland, de Po-vlakte in Italië, het gebied rondom Barcelona, in Bretagne en in Denemarken.

Zoals bovenstaande figuur ook laat zien zijn de intensieve veehouderijketens vooral aanwezig rondom bevolkingsconcentraties. Blijkbaar hoort deze sector 'bij de stad'.

Het belang van het Europese agrofoodcomplex voor de wereldwijde voedselvoorziening

80% van de Nederlandse agro-food export gaat naar landen die behoren tot de Europese Unie. De Nederlandse en de Europese markten zijn zodoende de belangrijkste afzetmarkten. De nationale markt, en in mindere mate ook de Europese, kennen slechts een beperkte autonome groei. Oorzaak hiervoor zijn de beperkte bevolkingsgroei en verzadigingsverschijnselen⁴. De Europese interne markt zal door de aankomende uitbreiding van de EU echter sterk vergroten. Dit biedt kansen voor de agrarische sector.

Ook op mondiale schaal blijft het belang van het Nederlandse/Europese agrarische sector groot. De bevolking in o.a. Azië zal de komende decennia sterk toenemen. Het areaal van geschikte productielocaties (met o.a. geschikte van bodem- en klimaatcondities) in dat deel van de wereld is echter beperkt. Hierdoor zal er een toenemende vraag ontstaan naar voedsel vanuit Noord-Amerika en Europa, juist omdat daar de productiefactoren zeer geschikt zijn.

4 Concurrentiekracht

Concurreren op mondiaal niveau

De Nederlandse agribusiness wordt gekenmerkt doordat zij zeer intensief en innovatief is. Met name de primaire sector is hierdoor in staat om een zeer hoge toegevoegde waarde per arbeidsjaar te realiseren, nog steeds flink hoger dan gemiddeld in de EU. Ook is Nederland koploper op het vlak van milieubelasting per geproduceerde hoeveelheid product. Wel zijn de kosten van de productiefactoren grond en arbeid in Nederland relatief hoog. Vooral ten opzichte van opkomende productielanden zijn de wettelijke eisen ten aanzien van milieuvoorzieningen en dierenwelzijn in de EU en Nederland relatief hoog; ook deze drijven de kostprijs op.

De intensieve en innovatieve werkwijze heeft ervoor gezorgd dat de kostprijs in Nederland de afgelopen decennia concurrerend is gebleven. De kostprijs in Nederland stijgt echter de laatste jaren. Belangrijke oorzaken hiervoor zijn de kosten die vanuit de maatschappij aan de primaire sector opgelegd worden.

Als vestigingslocatie is Nederland echter nog steeds een van de meest aantrekkelijke landen vanwege het hoge kennis- en innovatieniveau, handel en logistiek, financiering en samenwerking in de productiekolommen, het fiscale klimaat en de stabiliteit en betrouwbaarheid van de juridische en bestuurlijke omgeving.

De eiwit-corridor A1

Het gebied van de eiwit-corridor heeft een sterke positie op het gebied van intensieve veehouderij opgebouwd door haar gunstige ligging ten aanzien van zowel veevoedergrondstoffen-aanvoer als het afzetgebied (vlees). Met name via waterwegen (o.a. Rijn, IJssel, Twentekanaal) werden en worden vanuit de grote zeehavens bulkhoeveelheden veevoedergrondstoffen aangevoerd. De snelwegen A1 en A12 staan symbool voor de goede verbinding met afzetgebieden ten westen (Randstad) en oosten (Ruhrgebied).

5 De noodzaak van innovatie

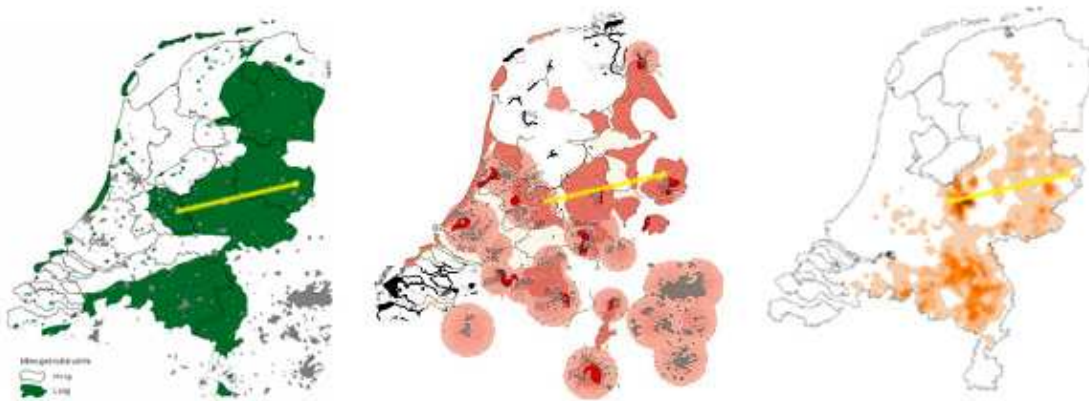
Voorgaande hoofdstukken omschrijven het belang van de intensieve veehouderijsector in de regio rondom de A1. Daarbij zijn ook de steeds groter wordende problemen benoemd; deze vallen onder twee trefwoorden:

1. *marktperspectief*: zwaarder wordende economische condities door mondialiseren en relatief hoge kosten van productiemiddelen en strenge wettelijke eisen in ons land. Zoals in hoofdstuk 2 toegelicht wordt de landbouwsector in het gebied gekenmerkt door kleinschalige bedrijven. Uit

⁴ Wijnands, J. en H.J. Silvis (red.), Onderweg. Concurrentiepositie nederlandse agrosector, LEI, Den Haag, rapport 3.00.03, 2000.

cijfers van het CBS blijkt dat vooral kleinere bedrijven het moeilijk hebben. De economische vitaliteit is daardoor lager dan die van de sector in andere regio's. Deze zwakke economische situatie is bedreigend voor de economie van de A1 regio.

2. *licence-to-produce*: toenemende spanning op het gebied van ruimtegebruik zeer bedreigend voor de vitaliteit van de sector; hierbij gaat het om spanningen tussen:
 - landbouw,
 - recreatie,
 - wonen,
 - industrie,
 - infrastructuur,
 - ruimte voor de natuur en water,
 - etc.

Figuur 6. Nationale verspreiding van intensieve veehouderij (rechts), en gebieden met beperking en vanuit milieu oogpunt (links) en ruimteclaim verstedelijking en recreatie.

Zoals aangegeven in voorgaande hoofdstukken is het belang van de intensieve veehouderij sector voor de economie in dit landelijke gebied veel groter dan gemiddeld voor Nederland. Economische achteruitgang heeft gevolgen voor de inkomenspositie van de bevolking in het landelijk gebied, en daarmee ook voor de landschappelijke kwaliteit, de voorzieningestructuur en de sociale cohesie. Dit maakt het voor de regio van groot belang om deze economisch drager in het landelijk gebied en de agrarische sector vitaal te houden.

Concluderend kan gesteld worden dat innovaties noodzakelijk zijn; innovaties moeten enerzijds de spanningen met andere functies in de groene ruimte beperken en anderzijds nieuwe economische perspectieven bieden.

De kracht van de regio

Bij de zoektocht naar nieuwe perspectieven zal in elk geval gebruik gemaakt moeten worden van de sterke elementen van de regio; hieronder volgt een korte inventarisatie.

Het gebied wordt goed ontsloten door zowel water, spoor als de weg.

- Bulkproducten zoals diervoedergrondstoffen worden per schip vanuit de zeehavens aangevoerd naar de binnenhavens. Deze aanvoerstream wordt door de mengvoederindustrie gebruikt om regionaal het diervoer aan te leveren.
- Het spoornet wordt beperkt door de agroketens gebruikt.
- Het wegennet heeft een drietal hoofdfuncties voor de intensieve veehouderijsector:
 - distributietransport van mengvoer vanaf de havens naar de boeren
 - transport van dieren
 - afvoer van mest

Deze transportstromen lopen noodzakelijkerwijs via de weg vanwege: (a) de noodzakelijke snelheid voor levende dieren, en (b) vanwege de versnippering van de boeren.

De ontwikkeling naar duurzamere inbedding van de landbouw en agroketens in het gebied vereist een goede aansluiting op bestaande functies en behoeften in het gebied (zie hoofdstuk 2). Daarbij kan gebruik gemaakt worden van bestaande voordelen, zoals:

1. De strategische ligging ten aanzien van welvarende bevolkingsclusters (afzetpotentie) biedt een aantal mogelijkheden:
 - afzet van verse producten met relatief hoge meerwaarde
 - fysieke nabijheid kan gebruikt worden om het beeld van transparante en betrouwbare productieketens te versterken
 - beperkte transportkosten
 - etc.
2. De gunstige positie ten opzichte van grote havens, en de goede verbindingen daarmee via wegen, water en spoor. Deze verbinding is momenteel vooral van belang met het oog op aanvoer van (veevoeder)grondstoffen.
3. De nabijheid van akkerbouwgebieden (o.a. Flevoland) is gunstig in verband met afzet van mest.
4. De hoogwaardige infrastructuur (met verschillende snelwegen, vaarwegen en railverbindingen) en de aanwezigheid van een groot aantal transportbedrijven dient voor goede interne en externe verbindingen.
5. Verschillende agroproductieketens (o.a. voor pluimvee, varkens en kalveren) zijn min of meer geclusterd aanwezig in de regio; in een regionaal initiatief kan aan integrale keteninnovaties worden gewerkt.
6. Aanwezigheid van verschillende ketens biedt de mogelijkheid voor kruisbestuivingen.
7. Verwevenheid van agro en niet-agro (ook vaak binnen een bedrijf) biedt een geschikte context voor verbrede landbouwwormen.

6 Concluderende opmerkingen

In deze paper is het perspectief van de huidige intensieve veehouderij en daaraan gekoppelde ketens in de eiwit-corridor A1 geschetst. Duurzame innovaties zijn vanuit verschillende stakeholder absoluut noodzakelijk:

- De nationale overheid (met name LNV en VROM) schetst in verschillende nota's de noodzaak van innovaties. Vanuit het platform Agrologistiek worden concrete initiatieven ('proefprojecten Agrologistiek) vanuit verschillende regio's (waaronder de eiwit-corridor A1) begeleid.
- Regionale overheden nemen een actieve houding in ten aanzien van de proefprojecten Agrologistiek. Voor de betreffende overheden in Overijssel en Gelderland betekent dat ze actief participeert in een zoektocht naar duurzame inbedding van intensieve veehouderij-ketens in deze regio.
- De geschetste problematiek – in combinatie met een aantal gunstige condities ten aanzien van grondstoffenaanvoer en afzetpotentie – vormen belangrijke redenen voor bedrijven om te zoeken naar innovaties.
- Ook andere maatschappelijke stakeholders hebben grote belangen bij innovaties op dit vlak. Zowel economische vitaliteit als het beperken van ruimtelijke kwaliteitsproblemen zijn daar de belangrijkste drijfveren.

Concrete onderzoeksvragen vanuit overheden liggen op het gebied van:

- Welke innovaties kunnen agroproductie in Nederland (in het bijzonder intensieve veehouderijketens) verduurzamen?
- Hoe kan ruimtelijke kwaliteit worden verbeterd en spanningen ten aanzien van ruimtebeslag vanuit verschillende gebruiksfuncties verminderd?
- Welke procesvormen zijn geschikt voor dergelijke systeeminnovaties?
- Welke eisen worden gesteld aan regelgeving om duurzame ontwikkelingen mogelijk te maken of te stimuleren?

-
- Welke knelpunten in het bestaande beleid moeten worden weggenomen?

Vanuit bedrijven is behoefte aan:

- ontwikkelingsruimte
- zekerheden t.a.v. 'de omgeving' (regelgeving op alle bestuurlijke niveau's: van regionaal tot Europees niveau), ook ten aanzien van afzetmarkten.
- economische waardecreatie bij ontwikkelingen/investeringen rondom innovaties, in het bijzonder als de ontwikkelingen niet bijdragen aan de verbetering van de intrinsieke waarde van de producten.

Andere maatschappelijke stakeholders, tenslotte, streven naar innovaties die verder gaan dan het directe economische bedrijfsbelang, zoals verbeterd dierenwelzijn en belasting op de omgeving. Om ook aan deze behoeften tegemoet te komen zijn innovaties nodig waarin dergelijke productiecondities ook voor het bedrijfsleven economische betekenis krijgen.

In volgende delen worden deze argumenten gebruikt in een zoektocht naar nieuwe perspectieven voor de regio.

□